

O'QUVCHILARNING AQLIY QOBILIYATLARINI OILA MUHITIDA RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Absalomova Nozimaxon Qodirjon qizi

Farg'ona viloyati Quva tumani 26-maktab psixologi

Annotatsiya *Aqliy tarbiya - tabiatan berilgan aqliy kuch, ruhiy holat, biluchanlik va faolyat ekanligini rivojlantirish natijasida insonda mustaqil fikr yuritib oldiga maqsad qo'ya olish hamda ko'zlagan maqsadiga yetishish qobilyatini shakllantirishdir*

Kalit so'zla. *Aqliy tarbiya, rivojlanish, maktabgacha tarbiya, oila tarbiyasi, aqliy bilim, aqliy talim, Y.A.Komeniskiy, ona tarbiyasi, o'qituvchi mahorati, metod, tamoyil.*

KIRISH

Aql-kishining o'z idroki qalbi va fikri orasida dunyoviy, hayotiy haqiqatlarni anglash va ularga o'z faolyatida ma'naviy – insoniy nuqtai nazaridan amal qilish imkonini beruvchi va inson kamolotining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib uning yordamida odam hayotda o'z o'rnini va nufuziga ega bo'ladi.

Aqliy tarbiya - tabiatan berilgan aqliy kuch, ruhiy holat, biluchanlik va faolyat ekanligini rivojlantirish natijasida insonda mustaqil fikr yuritib oldiga maqsad qo'ya olish hamda ko'zlagan maqsadiga yetishish qobilyatini shakllantirishdir.

O'quvchilarning aqliy tarbiyasini rivojlantirishda mahall, oila ayniqsa maktabning o'rnini kattadir. o'quvchilarni oilada so'ng esa boshlang'ich sinflardan boshlab aqliy tarbiyasini rivojlantirib boorish kerak.

O'qituvchi o'quvchining aqliy tarbiyasini rivojlantirishda metodlardan foydalanishi lozim masalan: kuzatish metodi, suhbat metodi, tushuntirish metodi rag'batlantirish tanbeh berish maqullash namuna ko'rsatish bahs – munozara ishonitirish metotlari.

Yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan obektiv zaruratdir.

Aqliy tarbiya ijtimoiy tarbiyaning eng muhim jihatlaridan biri. Aqliy tarbiyalanishning oxiriga kelib bolalar tevarakatrof haqidagi bilimlarga va tushunchalarga ega bo'ladi va asosiy fikrlash jarayonlarini egallab oladilar.

Faqat yaxshi tashkil etilgan faolyat jarayonidagina to'laqonli aqliy rivojlanish sodir bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi va tarbiyachilarning asosiy

vazifasi bolaga muayyan maqsadni ko'zlab tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun kerakli sharoit yaratishdir.

Aqliy tarbiyaning asosiy vazifalari:

1. Bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar sistemasini va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdir

2. Aqliy faoliyat, bilish jarayonlari va qobiliyatlarni, aqliy jarayoning xilma-xil usullarini rivojlantirish .

3. Mustaqil bilish qobiliyatlarini, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish.

4. Aqliy bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish.

Aqli tarbiyaning vazifasi bolalarda voqea va hodisalarni to'la aks ettiradigan yuksak darajadagi umumlashtirilgan bilimlar sistemasini shakllantirishdan iboratdir.

Bilim dunyoqarashning asosini tashkil qiladi.

Bilimlarni egallab bo'rish natijasida bolaning shaxsi ham shakllanib boradi.

San'atning har xil turlari to'g'risidagi tasavvur va tushunchalarga ega bo'ladi. Aqliy talim o'quvchilarda kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik, sinchkovlik, ziyraklik va tanqidiylik kabi sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'lim jarayonida bolalarda o'quv faoliyati asoslari hosil qilinadi. Ularning maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun muhim shart-sharoitlar yaratiladi. Hayot ta'limining amalga oshirish taqozo etilmoqda

Birinchi yo'l - bolalarning bilim, malaka ko'nikmalarini kattalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish orqali egallab borishidir. Bu muomala, mehnat faoliyati va hu kabilar bilan belgilanadi.

Ta'limning ikkinchi yo'li - maxsus tayyorgarligi bor kishilarning maxsus o'quv muassasalarida bolalarni kerakli bilim, malaka ko'nikmalar bilan rejali ravishda qurollantirib borishdir bunday yo'l bilan ta'lim berishdan maqsad yosh avlodni zamonaviy ishlab chiqarish, jamiyatning ijtimoiy - siyosiy, madaniy hayotida faol qatnashish uchun zarur bo'lgan fan yutuqlari bilan tanishishdir.

Aqliy tarbiyani berishda maktabgacha yoshdagi bolalardan boshlansagina yaxshi natijaga erishsa buladi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarga aqliy ta'lim berish pedagogikada ilk bor chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) tomonidan yaratilgan. Y.A.Komenskiy 6 yoshgacha bo'lgan bolalarga ta'lim va tarbiya berish mumkunligini ko'rsatib berdi. Y.A.Komeniski 19 bo'limdan iborat ,aktabgacha ta'lim dasturini tuzdi.

Masalan u tabiatshunoslik suv, yer, havo, olov, yomg'ir, qor, muz, tosh, o't qum va boshqalar haqida bilim berish lozimligini, astronomiya, geografiya, optika, va boshqa sohalarda o'quvchilarga bilim berish kerakligi asoslab berdi.

Bolalar bog'chasida beriladigan ta'lim bolalarning maktabda oladigan bilimlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi u o'zining "onalar maktabi" kitobida bolalarni tarbiyalash va o'qitish dasturi hamda metodikasini juda sinchiklab ishlab chiqqan, shu bilan Y A Komenski maktabgacha tarbiya pedagogikasining mustaqil fan sifatida shakllanishiga asos soldi .

O'tgan asrning oxirida mamlakatda o'rnatilgan jamiyatdagi qadriyatlar tizimini sarson qilgan haqiqiy madaniy va ma'naviy inqilob ro'y berdi. Oila instituti bolaning axloqiy rivojlanishining asosi sifatida so'roq qilindi. Bu yosh avlodga eng yaxshi ta'sir ko'rsatmadi. O'smirlar tajovuzkor, nazoratga olinmagan.

Davlatda global iqtisodiy o'zgarishlar, hayot darajasining pasayishi, keng tarqalgan ishsizlik, ota-onalar ko'pincha oilaning moddiy farovonligini ta'minlashga kirishgan. Ishlariga munosib haq to'lashda ko'p ota-onalar vatanidan chiqib ketishdi yoki bir vaqtning o'zida bir nechta ish uchun ish topdilar. Va ayni paytda, ularning farzandlari, eng yaxshi, buvisi g'amxo'rlik qiladi. Eng yomoni - o'zlariga o'zi. Hech kim o'z tarbiyasi bilan shug'ullanmaydi, o'z boshidan boshlanadi.

Ayni paytda, nozik bolalarning ruhi soatlab katta ma'lumot yukiga tushadi. Bola uchun mo'ljallanmagan har xil ma'lumot, uni har tomondan: ommaviy axborot vositasidan, internetdan yoritadi. Spirtli ichimliklarni, sigaretlarni tarqatish, ozodlikdan mahrum qilish va ba'zida axloqsiz xulq-atvorni hamma joyda amalga oshiradi. Va ba'zan ota-onalar taqlid qilish uchun eng yaxshi namuna bermaydilar. Har beshinchi bola to'liqsiz oilada o'sadi.

Aqliy rivojlanish- o'qituvchilarning aqliy kuchlarini rivojlantirish va bola haqida fikrlovchilar, aqliy harakatlar va kognetiv qobilyatlar tizimini shakllantirish bo'yicha maqsadli faolyatidir.

Aqliy tarbiya umuman olganda bolaning manfaatlariga, uning ma'naviy ko'rinishini keltirib chiqaradigan his - tuyg'ulari va boshqa barcha xususiyatlarida aks etadi

O'quvchilarning aqliy ta'lim va tarbiyasini soddalashtirgan holda ish yuritib, iloji boricha ko'proq ma'lumot berish uchun bilim va ko'nikmalarni shakllantirish zarur.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoni qanday?

O'qituvchilarga, xususan, sinf rahbarlariga axloqiy tarbiyani va maktab o'quvchilarining dunyoqarashi uchun katta mas'uliyat yuklangan. Kelajakdagi fuqaroning shaxsini shakllantirishga ishonib topshirilgan shaxs o'zi shaxsan o'ziga

xos fazilatlarga ega bo'lishi va o'zlarining taqvodorlariga taqlid qilishi kerak. O'qituvchining sinfi va sinfdan tashqari faoliyatlari maktab o'quvchilarining axloqiy tarbiya masalalarini hal etishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Maktab o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy tarbiya dasturi quyidagilardan iborat:

Inson hayotining qadr-qimmati, inson hayotining qadri (uning o'zi va boshqalar) haqidagi bilimlarni amalda qo'llash va tatbiq etishda; oliy axloqiy va madaniy darajani rivojlantirishda; vatanparvarlikni rivojlantirishda; o'z xalqining tarixini, o'tmishini va hozirgi holatini o'rganish; Ularning Vatan kelajagiga ta'siri haqida bilish.

Maktab va ota-onalarning o'zaro hamkorligini kuchaytirish kichik va katta yoshdagi o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash usullari va faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari hisoblanadi. Bunga shaxsiy oilaviy uchrashuvlar orqali erishiladi, norasmiy sharoitda ota-ona uchrashuvlari o'tkaziladi. Bundan tashqari, qo'shma qo'shimcha dars mashg'ulotlari o'tkaziladi: muzeylarga tashriflar, ko'rgazmalar va yugurishlar, sport musobaqalari.

Maktab o'quvchilarining axloqiy tarbiya yo'nalishlaridan biri san'at, xususan, adabiyot, musiqa, teatr ijodiyoti va vizual san'atni chuqur o'rganishdir. Misol uchun, teatral reenkarnasyon, turli xil tasvirlarni qabul qilish bolalar ruhida haqiqiy qadriyatlarni ingl. Sifatida mustahkamlaydi.

Maktab bugungi kunda yosh avlodni ma'naviy tarbiyalash borasida ulkan ishlarni amalga oshirmoqda. Ko'rinishlar yana din o'rganishga o'tadi. Ota-onalarning vazifasi, o'qituvchilar bilan birgalikda, yosh bo'lmagan olamlarga haqiqat donini sarmoya qilishdir. O'quvchilar o'quv idrok etish faoliyatlarini boshharishga o'rganib olish uchun bilimlarni o'zlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, o'quvchilar tomonidan bilimlarning egallash bosqichlarini bilishi zarur: idrok etish, o'quv materialini anglab yetish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarini qo'llash.

Birinchi bosqich idrok etish hisoblanadi. Psixologiyadan ma'lumki, idrok etish aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni bo'lib, u tanlash xususiyatiga ega. SHuning uchun birinchi navbatda o'quvchilarga mavzuni, ya'ni, ularning nimani o'rganishlari (masalani qo'yish)ni tushuntirib berish kerak. SHu asosida o'quv materiali bilan dastlabki tanishish amalga oshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin bo'lgan tajribalarni o'tkazishdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqich o'quvchi qaysi hodisa va voqealarni, predmetlarni o'rganish haqida yetarlicha tasavvurga ega bo'lganida va o'quv masalasini tushunib yetganda yakunlanadi.

Ikkinchi bosqich – o'quv materialini anglab yetish. U ma'lumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmuni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialini xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar to'plamini o'rganib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar o'rtasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda o'quvchi eng asosiy, ikkinchi darajali hamda qo'shimcha, tushuntiruvchi elementlarni ajratib ko'rsatsin. O'quvchi o'quv masalasini yechish usulini tushunsa, bilimlar o'rtasidagi tizimni anglab yetsa ushbu bosqich yakunlangan sanaladi.

Uchinchi bosqich – eslab qolish va mustahkamlash. Bu bosqich o'zlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida saqlab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati ko'proq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega bo'ladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda takrorlanadi. O'qituvchi o'quvchilar topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Ular matnlarni mexanik ko'chirib olishlari, topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab yetmay bajarishlari mumkin. Bosqich yakunida o'quvchilar nazariy materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani yechish, teoremani isbotlashda foydalanishni biladilar. Ularda o'quv malakalari va ko'nikmalari shakllantirilgan bo'ladi.

To'rtinchi bosqich bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo'llashdan iborat bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.K. Munavvar.Oila pedagogikasi.-T., „O'qituvchi” ,1994.
2. U.Mahkamov.Ahloq-odob saboqlari.-T.,„Fan”,1994
3. K.O.Matanazarova „Tarbiyaviy ishlar metodikasi” darslik Toshkent 2014.
  - a. Jo`rayev „Tarbiyaviy darslarni o`tish” T- „O`qituvchi”
4. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In *Conference Proceedings* (pp. 41-43).
5. Davrenov, J., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA XVI-XVIII ASRLARDA YAPONIYA DAVLATI TARIXINI AHAMIYATI. *Scientific progress*, 1(6).

